

IDEÁL FLEXIBILITY A PARADOXY KULTU MLADOSTI

BLANKA ŠULAVÍKOVÁ, Kabinet sociálnej a biologickej komunikácie SAV, Bratislava

ŠULAVÍKOVÁ, B.: The Ideal of Flexibility and the Paradoxes of the Cult of Juvenility
FILOZOFIA 61, 2006, No 6, p. 441

„Flexibility“ becomes today the fundamental challenge of life. The period of immaturity and a young man/woman without any consistent system of values and fixed priorities become the demand of our times, something that is expected. Due to the influence of the ideal of flexibility the cult of juvenility causes a specific polarization among young people. On one pole there are ambitious individuals, which in their desires of success and high living standard see themselves as unrestrained by any traditional values or ethical canons. On the other pole there are those rootless young people boycotting the world of money and commercial show, who, veiled by a nihilistic film of mist, are wandering throughout the world. Very often they become victims of various forms of addiction. While the first group „are surfing on the waves of demand“, the latter „are surfing in the wind“. And what is in between? It is the author's hope, that there are the most numerous groups, which aim at an authentic life conception and its fulfillment with things and relationships having a far deeper meaning than that of virtuous creations or balancing on popular „board made of laminate“.

Úvod. Kým v predchádzajúcich obdobiach ako opozitum v prípade človeka oproti „starému“ dominoval termín „mladý“, dnes vchádza do hry skôr význam s dôrazom na jeho úžitkovosť či použiteľnosť: „starý“ – „nový“. Tento „nový“ človek má k dispozícii flexibilitu, je použiteľnejší v procese inovácií a je natoľko otvorený zmenám názorov a postojov, aká sa dnes predpokladá. Ako hovorí aj J. M. Eriksonová, spoločnosť dnes nevie, ako začleniť starších do svojich primárnych vzorcov alebo do svojho životne dôležitého fungovania, často bývajú vylučovaní zo spoločnosti, zanedbávaní a prehliadaní; už nie sú považovaní za nositeľov múdrosti, ale za stelesnenie hanby ([5], 109). Aj keď sa to na prvý pohľad môže zdať ako etická záležitosť, je to podľa nás príznačný efekt doby, ktorá sa dá pomenovať ako „nepretržitý prúd inovácií“ a charakterizovať ústrednou potrebou „flexibilne sa prispôbovať a zvládať nové“, na čo je mladší vek výhodnejší. Zrýchľovanie, ktoré je jej významným atribútom, si vyžaduje „bežcov na krátke trate“, ktorých „šprint“ sa môže priebežne ukončovať s výhľadom, že sa ešte môžu uplatniť na inom mieste a v inom čase. Nároky na takúto flexibilitu nachádzajú svoj výraz v dnešnom kulte mladosti, ktorý má však svoje paradoxy, ktoré si nielen vynucujú špecifickú fyzickú a psychickú kondíciu, ale zanechávajú svoje stopy aj na prístupe k hodnotovému zázemiu, predstavám o dobrom živote a projektu životnej cesty.

Nový model úspešnosti. Ako prvé vstupujú do hry fyzický výzor a kondícia, ktoré sú dnes predpokladom úspechu aj v takých povolaniach, kde predtým neboli rozhodujúce.¹ Byť mladý neznamená len vyzeráť mlado a byť mladý fyzicky, ale byť mladý aj psychicky, pričom sa vzhľadom na ideál „flexibility“ posúvajú hlavné atribúty, ktoré charakterizovali túto vlastnosť smerom k spôsobilosti nemať nijaké zábrany flexibilne sa prispôbovať v priestore a aj pokiaľ ide o obsah, čo znamená nemať pevné väzby k nijakému miestu, nebyť pripútaný silnými zvykmi či nebyť viazaný k nejakej nemennej či stálej životnej náplni.

Znamená to, že dnes bežné odkladanie zakladania rodiny na neskorší čas nemusí byť len dôsledkom predlžovania doby štúdia, ako sa to často interpretuje, ale vo veľkej miere to môže vyplývať z potreby neviazať sa časovo ani vzťahovo, aby nedošlo k strate flexibilnej pripravenosti migrovať v priestore i v rámci pracovnej náplne v záujme ponechania otvorenej možnosti nechať sa pohltiť lukratívnou ponukou vyžadujúcou plné nasadenie. Potreba čím skôr si vytvoriť vlastný domov a zapustiť pevné korene aj v širších vzťahoch, ktorá bola príznačná pre predchádzajúce obdobia, je dnes skôr príťažou. Vytvorenie takýchto vzázkov sa spája so stratou mladosti, čo predlžuje u mladých zámernú neochotu dospieť. Človek práce je dnes mladý len potiaľ, pokiaľ je flexibilný vrátane pripravenosti kedykoľvek opustiť svoj domov a súvisiace osobné väzby, ako aj pracovnú náplň podľa požiadaviek trhu.

Požiadavky na takúto flexibilitu reflektujú aj zmeny vo vzdelávaní; nová vzdelanosť opúšťa atribúty hĺbky, systémovosti či dôraz na kreativitu, presúva pozornosť na vytváranie zručností spojených s používaním poznatkov. Vzhľadom na to prebieha nielen prestavba metód, ale aj obsahu vzdelávania podľa požiadaviek trhu. Vzdelanie sa zameriava na schopnosť flexibilne sa k poznatkom dopracovať a okamžite ich využívať. Ctižiadostivosť uchopiť všetko a povrchno kítať po čomkoľvek, čo príležitosť prinesie, tak môže prevážiť nad schopnosťami vnútorného kladenia otázok či nad potrebou vyriešiť problém, ktorý prináša logika oblasti, ktorej sa problém týka. Ako hovorí J. Schlegelová, skutočnosť, že flexibilná kompetencia môže byť zároveň nízkou kompetenciou, nie sme si ochotní vždy priznať ([18], 665). Schopnosť učiť sa novému by sa nemala pliesť s povrchnými znalosťami. Veď to, akou hrozbou môže byť tzv. „doxovité vedenie“, vedeli už antickí filozofi. Napríklad Platón v dialógu *Teaitetos* poukazuje na to, že vedenie nemožno stotožňovať so správnym mienením (mienkou) – *alithis doxa*² – ani vtedy, keď sa k nemu pripojí zmysel či

¹ Potreba mladistvého výzoru už natoľko poznamenala ideál krásy, že opustil duševnú oblasť (treba dúfať, že nie definitívne) a nasmeroval si to do oblasti lacných vonkajších efektov. Kult tela, na ktorého utváraní sa podieľajú ruka v ruke svet šoubiznisu, masmediálny, športový, kozmetický a reklamný priemysel, znamená, že vlastné telo sa stáva predmetom mimoriadneho záujmu a starostlivosti, čo sa prejavuje prostredníctvom dvoch protipólov. Ide o prekrývanie vnútornej prázdnoty tzv. stylingom a etickej pravdivosti života vonkajškovou estetizáciou, atraktívnymi športmi, značkovým oblečením či kontrolovanou stravou a pod. na jednej strane, na druhej strane aj o požívanie alkoholu alebo drog. Problematike „estetizácie etického“ sme však už na stránkach tohto časopisu venovali pozornosť (pozri [23]; [24]).

² *Doxa* – mienenie, mienka; *alétheia* – pravda.

význam. Správna mienka môže síce viesť k úspešnému uskutočneniu akejkol'vek činnosti, a to aj prospešnej, no nejde o skutočné vedenie, keďže mienka „uteká z ľudskej duše“, je bezcenná, keďže nie je spútaná príčinným uvažovaním a pochopením súvislostí všetkých poznatkov (pozri [16]). Dôraz na „flexibilitu“ spôsobuje to, že o naučenom sa bude čoraz menej premýšľať, ak sa vzdelávanie bude redukovať na manipulatívne profesné kompetencie a nebude mať pred očami celistvého človeka ([18], 665). Podnikateľský model teda preniká aj do vzdelania, v ktorom je dôležitý rýchly „zisk“, nie vnútorné pochopenie a hlboké premýšľanie; rovnako sa začína presadzovať spolu s obchodnými praktikami aj vo vede. Nový prototyp úspešného odborníka flexibilne migruje z témy na tému, simultánne sa vyskytuje na niekoľkých pracoviskách, je schopný napísať text akéhokoľvek vystúpenia a zúčastniť sa akejkol'vek konferencie na ktoromkoľvek kontinente. Hĺbka a zasvätenosť svojmu poslaniu sa stávajú podružnou záležitosťou, treba reagovať na „výzvy“ zvonka, flexibilne sa zapojiť do toho, čo okolnosti prinesú; už nie je taký potrebný seriózný záujem o hlboké preniknutie do problematiky a skutočný vedomostný prínos. Tak sa aj tu ideál flexibility podpisuje pod úsilie získavať primárne manipulatívne profesijné kompetencie podobne, ako sa tento trend presadzuje vo vzdelávacích inštitúciách.

Potreba flexibilnej prispôsobivosti u mladých nachádza výraz v dvoch tendenciách: Na jednej strane plodí ctižiadostivých jedincov (s ostrými laktami), pre ktorých hlavným meradlom dobrého života je úspech bez ohľadu na to, ako sa k nemu dospeje a akej sféry sa týka. Na druhej strane produkuje tých, čo si nechcú či nevedia formulovať vlastnú predstavu o tom, aký život by mali vôbec viesť. Ak sa k tomu pridá i to, ako málo dnes vzdelávacie inštitúcie prispievajú k vytváraniu schopnosti získavania adekvátneho sebaobrazu, neprekvapí nás nasledujúci príklad, vybraný z výpovedí respondentov našej výskumnej sondy týkajúcej sa ideálu „dobrého života“ (pozri [25]):

„Chcela by som nájsť samu seba, vedieť sa zaradiť a určiť si svoj životný cieľ. Mám problém s otázkou: Čím chcem byť a kde, v akom zameraní pracovať? Dlho ma to už trápi, pretože si neviem určiť svoju cestu, po ktorej sa mám vydať. Viem, že svet mi dáva veľa možností, čo si môžem vybrať, ale i veľa prekážok. Ale o to by nešlo, keby som aj prekonala tie prekážky, neviem, ktorou stranou mám ísť. Potrebovala by som nejakého človeka alebo poradcu (možno vešticu), ktorí by mi pomohli povedať: Si človek, ktorý je taký a taký, máš rada to a to a mala by si sa zamerať na to a to. Ale ešte som takého človeka nenašla a mnoho ľudí ma nechápe. No ja však dúfam a čakám na nejaký ‚zázrak‘ – otvorí mi oči a tá moja nerozhodnosť a beznádejnosť raz skončí... ako si predstavujem ja dobrý život, tak to zatiaľ neviem.“ Žena, 23 rokov.

Nasledujúce výroky vyjadrujú otvorenosť potrebe flexibility“:

„Nemám veľmi jasno o mojej budúcnosti, skôr som v stave hľadania sa, ale ak je človek šikovný, vie správne reagovať na určité okolnosti a žije v realite, tak sa

rozhodne v živote nestrati.“ Žena, 22 rokov.

„Nie vždy sa človeku podarí robiť v živote to, čo ho baví. Počítam s alternatívou, že budem musieť robiť aj niečo iné než to, čo ma baví.“ Muž, 23 rokov.

Ďalšie z výpovedí zasa ukazujú, ako sa dnes mení pohľad na to, čo znamená v živote úspech. Ideál úspešnosti, ktorý sa vyznačoval dosiahnutím hodnôt významných pre toho či onoho človeka či pre komunitu, dnes nahrádza ideál úspešnosti opierajúci sa o predstavu „úspechu“ bez ohľadu na bližšie špecifikovanú sféru aj vo veku, ktorý sa už dá považovať za dospelosť, no aj predstava, v ktorej zmyslom života je samotné šťastie, a nie naopak:

„Chcela by som byť úspešná, nebyť len šedým priemerom. Konkrétnu predstavu o svojej práci nemám. Myslím, že ak niečo začnem robiť a zapáči sa mi to, a hoci to nebude mať nič spoločné s odborom, ktorý študujem, ostanem pri tom.“ Žena, 22 rokov.

„Podľa mňa je dobrý život taký, ktorý je šťastný – lebo si myslím, že šťastie je zmyslom života pre každého. Čiže možno ani nezáleží na tom, akými prostriedkami to šťastie dosiahneme – hlavný je ten samotný pocit šťastia.“ Žena, 21 rokov.

Predlžovanie nezrelosti. Ideál flexibility má podľa nášho názoru rozhodujúci podiel na tom, že sa obdobie, ktoré sa v minulosti považovalo za čas nezrelosti a ktoré bolo žiaduce čím skôr prekonať, stáva dlhodobým a žiaducim stavom. Vyhovujúci je stav, keď človek nemá ešte vyznačený nejaký konzistentnejší ideový projekt svojho života ani hodnotový systém s pevnými prioritami. To, čo E. H. Erikson pomenoval ako „krízu identity“, sa predlžuje, keďže dnes pre mladých nie je výhodné dospieť a oni sa s tým ani neponáhľajú.

V období adolescencie podľa vývinových psychológov prevažuje pocit jedinečnosti, túžba po zmysluplnej role a mieste v spoločnosti, úsilie definovať seba samého a svoje ciele, čo vedie k vytváraniu pocitu identity. Nevyhnutnosť opustiť detstvo a neurčitost' hodnôt však spôsobuje, že táto premena je veľmi ťažká, pričom jedinec môže prežívať zmätok pri otázke, aký je a kým by chcel byť. Začiatok formovania identity sa teda situuje do obdobia, keď dieťa začína pociťovať svoju individualitu, pričom v období 12 – 18/20 rokov veku sa posilňuje schopnosť kontrolovať svoje túžby, pociťovať svoje potreby, definovať seba samého a svoje ciele. V tomto čase sa prejavuje túžba zaujať svoje miesto v spoločnosti, je to obdobie vytvárania životných plánov. Je to však aj obdobie radikálnejších zmien, keďže bezprostredná budúcnosť znamená konfrontáciu s veľkým množstvom konfliktných možností a rozhodnutí, spomedzi ktorých je najťažšie rozhodnutie o výbere povolania ([3]; [4]). Adolescenti preto veľmi často prežívajú konfúziu identity: chcú urobiť dôležité rozhodnutia, na ktoré sa necítia byť pripravení; túžia participovať na živote spoločnosti, ale zároveň sa boja, že spravia chybu a dopustia sa vážneho omylu, ich správanie je nekonzistentné.

V tomto období prebieha aj častá identifikácia s hrdinami (filmovými, hudobnými, športovými) alebo členmi rôznych skupín, ktorí im prepožičiavajú určitý druh

kolektívnej identity; to im umožňuje stereotypizovať samých seba, svoje ideály a nepriateľov. Takéto správanie reprezentuje ich snahu pochopiť seba samých a formulovať vlastné hodnoty. Veľkú rolu pri tom zohrávajú aj dnešné ideály komerčnej kultúry.³ Stereotypizovanie a projekcia neželaných charakteristík môže viesť negatívnym dôsledkom, ako sú predsudky, diskriminácia iných, no vedie aj k protispoločenskej činnosti. V týchto procesoch sa tiež formuje, overuje či potvrdzuje schopnosť rozlišovania medzi dobrým a zlým. Potreba patriť k určitému typu ľudí sa prejavuje v testovaní typu skupiny, ktorej časťou by mladí chceli byť – či už etnickej, náboženskej, alebo skupiny, ktorá chce meniť sociálnu štruktúru. Prostredníctvom identifikácií a testovania skupín adolescenti testujú svoju kapacitu lojality, čo predstavuje schopnosť „uniť lojalitu ako slobodný záväzok“ – teda vernosť. Na to, aby bol človek verný svojím hodnotám, potrebuje mať totiž rozvinutý silný pocit identity, pričom vernosť zároveň podporuje pretrvávajúci pocit identity. Niektorí mladí ľudia tejto vekovej skupiny nie sú schopní vyriešiť krízu identity a potrebujú obdobie odkladu, do ktorého sú odložené záväzky dospelosti, čo Erikson pomenoval „psychosociálnym moratóriom“. Takéto moratórium sa napr. rieši obdobiami „vypadnutia“, napr. cestovania, keď sa mladí ľudia pripravujú na rozhodnutia, ktoré musia urobiť vo vzťahu k ich budúcim dospelým rolám (pozri tamže).

Hlavnou vývojovou úlohou tohto obdobia je teda vytvorenie vlastnej identity a nájdanie odpovede na otázky: „Kto som?“, „Kam kráčam?“. Väčšina psychológov sa pritom domnieva, že by to mal byť čas experimentovania s rolami, v rámci ktorého by človek mal preskúmať alternatívne spôsoby správania, záujmov a ideových rámcov. Pri takomto skúmaní si môže mnoho presvedčení, rolí a spôsobov správania vyskúšať sám na sebe, upraviť ich alebo odložiť. Keď sa proces budovania identity úspešne ukončí, keď teda možno hovoriť o tom, že človek získal vlastnú identitu, myslí sa tým zvyčajne to, že si zvolil alebo prijal určitú sexuálnu orientáciu a správanie, profesionálne zameranie a svetový názor. Nadobudol konzistentný pocit seba samého alebo súbor vnútorných meradiel na ocenenie vlastnej hodnoty vo väčšine oblastí svojho života. Neúspešný výsledok, t. j. keď sa to nepodarí, sa nazýva „konfúziou identity“, ktorou sa vyznačujú tí, ktorí buď krízou identity neprešli, alebo aj prešli, ale nemajú integrovaný pocit seba samých.

Tlaku nevyhnutnosti vlastnej sebainterpretácie je vystavený každý človek,⁴ táto potreba sa prirodzene objavuje a rozhodujúcejším spôsobom aktivizuje v určitých zlomových obdobiach života alebo v hraničných situáciách, keď sa menia základné hodnoty, postoj a keď dochádza k celkovej reštrukturalizácii osobnej skúsenosti. Na

³ Napríklad pri výskume kultúry filmového diváka sa zistilo, že scény z filmu prežíva a vybavuje si až 51,39 % adolescentnej mládeže. Podľa L. Sejčovej u adolescentov existuje pomerne silné prežívanie deja a identifikácia s videným vo filmoch. Jej výskumy ukázali, že na vzniku imitácie sa výrazne podieľa vplyv sympatie prežívanej k filmovému hrdinovi bez ohľadu na to, akú činnosť vykonáva – dosahuje až 87% (pozri [19]; [20]).

⁴ Dochádza k tomu v kontexte procesu individualizácie, prostredníctvom ktorej sa uskutočňuje proces oddeľovania, diferencovania a vypracovania jednotlivých aspektov osobnosti, ktorými sa zvýrazní psychická odlišnosť od iných ([14], 40).

časovej osi ľudského života sa nachádzajú body, ktoré možno nazvať priam „filozofickými obdobiami“. V tomto období dochádza k zásadným zmenám v ľudskom živote, s ktorými sa musí individuum vyrovnávať. Detské filozofovanie je prvým z nich; objavuje sa v období tretieho až šiesteho roku, druhé prebieha v období od šestnástich až devätnástich rokov, tretie nastáva okolo štyridsiatich rokov. Sú to relatívne ťažké životné obdobia „životného váku“, keď prevláda absencia zmyslu života a dochádza k jeho hľadaniu.⁵ Počas nich sa obnovuje kladenie otázok: 1. Aký je svet (jeho možnosti a obmedzenia, ktoré sa s vekom menia)?; 2. Aký som ja sám (aké mám prednosti a nedostatky)?; 3. Ako existovať, akým spôsobom žiť vo svete? Tieto otázky vedú k opätovnému objavovaniu toho, čo J. Šulavík pomenoval ako „základný motív svojho života“. No stav nezrelosti, keď človek nemá vyjasnené otázky spojené s vekom dospelosti, sa dnes ukazuje ako výhodnejší než trvanie na svojich životných cieľoch a predstavách o „dobrom živote“.

Výhodnejšia sa ukazuje aj názorová nekonzistentnosť, prejavujúca sa ako „flexibilná duchovná kondícia“ – nemať názory, ale len nápady. Jedinou hodnotou, ku ktorej sa podľa sociológov a psychológov v západných i postkomunistických krajinách v ostatných desaťročiach hlási veľké percento mladých ľudí, je pluralita, pričom v tejto súvislosti dochádza často k povrchného synkretizmu ([18], 664). Hlásiť sa k nejakému pevnému presvedčeniu už vyšlo z módy. To, čo sa kedysi cenilo ako súčasť „pevného charakteru“, predstavuje dnes pre tých, ktorí chcú vyniknúť a dosiahnuť úspech za každú cenu, znôšku nepotrebných rekvizít a obmedzení. No toto všetko sa deje v situáciách, ktoré psychológovia a psychiatri opisujú ako zvýrazňovanie významu jednotlivca a jeho vedomia vlastnej hodnoty. Problém sebavymedzenia sa zároveň netýka len jednotlivca, ale aj sociálnych skupín. Ako hovorí P. Macek, súčasťou hodnotovej orientácie dnešného človeka je prevzatie zodpovednosti za seba samého a hľadanie „pravého Ja“ je jedným z jeho najdôležitejších životných motívov. Človek o vlastnom živote premýšľa ako o osobnom raste, ako o sebaktualizácii (Maslow), sebanaplnení (Rogers) a sebatranscendencii (Frankl, Jung). V súvislosti so zvýšenou kvalitou života sa v druhej polovici minulého storočia u väčšiny ľudí dramatic-

⁵ V prvom období si dieťa kladie filozofické otázky (centrálne je uvedomenie si možnosti vlastnej smrti a konečnosti; nie sme tu večne), ale odpovede očakáva skôr od rodičov. Ak však odpovede presahujú možnosti jeho chápania, vypracuje si vlastný názor. Jeho filozofia je ešte naivnorealistická, nevedomuje si rozdiel medzi svojím názorom a samotnou skutočnosťou. Deti nie sú schopné vzájomne sa pochopiť a o svojich názoroch diskutovať. Detská filozofia nevzniká ako generačná filozofia, ale ako individuálne podmienená a ovplyvnená rodičmi, pričom zahŕňa napr. otázky detí: Odkiaľ vieme, že všetko okolo nás nie je sen?; Čo by sa stalo, keby sme zabudli svoje meno?; Je jablko živé, keď ho odtrhneme z jablone?; Ktorá moja časť je moje skutočné Ja? Tieto otázky možno chápať ako sokratovské, vyhovujúce kritériu „noetického údivu“. Adolescentné filozofovanie sa zakladá na osamostatňovaní, uvedomovaní si generačnej odlišnosti od rodičov, na hľadaní vlastného životného projektu, svojej vlastnej „individuálnej“ životnej cesty, svojho vlastného zmyslu. Filozofovanie v období „akmé“ pramení zo skutočnosti, že mnohé projekty sa už vyčerpali a mnohé sa nenaplnili. Ide o novú orientáciu v živote a o odpoveď na otázku: Čo s druhou polovicou života?.

ky zvýšili ich osobné očakávaná: Človek dnes bežne predpokladá, že jeho život bude hodnotný a zmysluplný. Vytvára si vlastnú autobiografiu a osobnú perspektívu, plánuje a realizuje množstvo normatívnych životných udalostí. Dôraz na hodnotu vlastného Ja a sebareflexie sa manifestuje i v teóriách psychického vývoja, akými sú koncepty celoživotného utvárania (life-span psychology), ktoré chápu život ako autorský čin, pričom často nadväzujú na Eriksonov model. V ňom sa identita objavuje naplno a explicitne ako závažná osobná téma práve v období neskorej adolescencie, hoci sa pripravuje v predchádzajúcich fázach vývoja a premieta do ďalších etáp života a v širšom poňatí: ako hľadanie a zakotvenie zmyslu vlastnej existencie už jedinca nepúšťa (pozri ([11]).

Ako protipól tých, ktorí túžia po uplatnení v rámci hodnôt komerčnej kultúry a usilujú sa o úspech vo svete peňazí, dáva o sebe vedieť aj tzv. „generácia X“ – generácia mládeže, ktorá stratila ilúzie. Neverí, že by ich život mohol byť výrazne lepší než život generácie ich rodičov. Nezakotvení mladí ľudia tak čo najdlhšie odkladajú status dospelého – študujú, prerušujú štúdium, cestujú, na čo si zarábajú dočasnými prácami po celom svete, nenadväzujú hlbšie vzťahy a unikajú pred zodpovednosťou voči spoločnosti i sebe samým. Konkrétnejšia predstava nejakej „životnej cesty“ či zmyslu života u nich abscentuje. Takáto bezhodnotovosť so sebou prináša aj možnosť pripravenosti prikloniť sa k fundamentalizmu či extrémizmu rôzneho druhu [12].

Problémy so zmyslom. Podľa Z. Baumana moderná predstava o živote spočívala v „naplnení poslania“ – realizácii potenciálu, využití možností obsiahnutých v prirodzenej dispozícii človeka. Bola ním teda vlastne dôsledná, konzekventná, do konca dovedená konštrukcia identity. Tento cieľ určoval výber prostriedkov, život zahŕňal presné plánovanie trasy, trpezlivosť a úvahu o jej náročnosti i racionálnu kalkuláciu nákladov a efektivity spôsobu dopravy. Život sa chápal ako celok, ale tento (podľa neho) sartrovský projekt mlčky predpokladal možnosť celistvého, spojeného a života, podriadeného jedinému cieľu, tomu, že projektovanú identitu možno budovať po schodiach za predpokladu, že včerajšie výsledky dobre poslúžia ako solídny základ pre výsledky zajtrašie. Aj keď si na rozdiel od tohto autora nemyslíme, že realizácia spomínaného projektu sa vnímala ako „odstrihávanie kupónov zo života stráveného investovaním“, kým koniec etapy investovania bol neustále rovnako vzdialený a odkladaný do budúcnosti, súhlasíme s ním v tom, že dnes tento prototyp zmysluplnej životnej stratégie stráca svoju atraktivnosť. A súhlasíme aj s jeho nasledujúcou myšlienkou: Životnému úspechu dnes napomáhajú iné vlastnosti ako predtým: nie konzekventnosť v konaní, trvalé sledovanie zvoleného cieľa, fixná špecializácia, rozširovanie špecificky profilovanej kvalifikácie, ale elasticita záujmov, rýchlosť ich zmeny, pružná adaptácia, pripravenosť učiť sa a schopnosť zabúdať to, čo sa už nedá použiť; postmoderný kontext teda preferuje absenciu presne vymedzenej identity – čím neurčitejšie je identita definovaná, tým lepšie pre jej nositeľa. Najlepšie sa darí tým, ktorých slobodu nezväzuje úzka špecializácia, ktorí si nenavikli príliš sa koncentrovať na jeden predmet záujmu ([1], 31 – 35).

Podľa nás je ale otázne, čo možno považovať za „životný úspech“, ktorý má Bauman na mysli. Musel by bližšie osvetliť, čo považuje za „životný úspech“: či ide o zisk vyplývajúci z „vonkajších“ meradiel spoločenskej úspešnosti, alebo o „zisk“ viazaný na skutočnú prirodzenosť a vnútorné ciele človeka. Mal by vysvetliť aj to, čo myslí slovným spojením „najlepšie sa darí“, pretože obidve tieto veci závisia od kontextu hodnotového rámca, z aspektu ktorého ho vnímame. Ak má na mysli získavanie postavenia, finančných či materiálnych statkov alebo aktuálne spoločenské ocenenie, ľudom, ktorých opisuje, sa prevažne „dobro darilo“ aj vo všetkých iných historických obdobiach, nielen v našom. Napriek tomu v dejinách nachádzame aj iné modely životnej cesty a nemôžeme s istotou tvrdiť, že títo ľudia prežili svoj život menej hodnotne ako tí, ktorým sa tak „dobro darilo“. Z výskumov, ktoré sme už podrobnejšie spomínali na inom mieste, napríklad vyplýva, že čím viac ľudia prepadávajú indoktrinácii materiálnymi hodnotami, tým menej sú spokojní so svojim životom a aj v iných ohľadoch majú horšiu kvalitu života [25]. K. Hnilica uvádza výsledky výskumu, ktorý ukázal, že človek je so svojim životom tým spokojnejší, čím je menej neurotickejší, a je tým menej spokojnejší, čím viac verí, že nie je šťastný, pretože nie je dosť bohatý. Záľuba v luxuse a v utrácaní má na spokojnosť so životom kladný vplyv, preto ľudia posadnutí peniazmi aj tak nikdy nebudú vlastniť toľko materiálnych statkov, aby mohli byť šťastní. Čím viac majú, tým viac by potrebovali, aby boli spokojní ([6], 395 – 396).

Podľa P. Ricœura spočíva podstata ľudskosti v „produkovaní zmyslu“, ktoré je zviazané s identitou človeka, opierajúcou sa jednak o odlišnosť osobnosti človeka od iných, jednak o kontinuitu osobnosti, ktorá znamená trvanie jej charakteristických rysov, nezávislých od času a životných okolností ([17], 4 – 6). Keby by sme prijali stanovisko, že postmoderná doba sa vyznačuje trendom fragmentácie a diskontinuitnosti osobnej identity, resp. jej „absenciou“, o čom hovorí Bauman, ešte by sme nepovedali vôbec nič o kvalite života, ktorá je hlboko spätá a zviazaná so zmyslami. Zakladateľ logoterapie V. Frankl hovorí, že zmysel ľudského života je bezpodmienečný, či si ho už uvedomujeme, alebo neuvedomujeme; jeho strata je prejavom patologického stavu. Ak klesá orientácia na zmysel, zhoršuje sa psychohygienu človeka, stúpa počet frustračných účinkov, zosilňujú sa neurotické a depresívne tendencie ([7], 50 – 151). Z výskumov E. S. Lukasovej vyplýva, že prežívanie zmyslu nemožno redukovať na zážitok úspechu. Zároveň sa ukazuje, že výrazom zmyslovej prázdnoty nie je zúfalstvo, ale ľahostajnosť. Výsledky potvrdzujú, že nie blahobyt, ale naopak núdza zohráva zmyslotvornú funkciu (tamže, s. 195 – 201). Znamená to, že ani podľa týchto výskumov stav psychiky a kvalitu pozitívneho prežívania života nemožno odvíjať od toho, čo Bauman označil slovným spojením „dobro sa darí“. Skôr ide len o to, že dnešná kultúra preferuje a kladie požiadavky práve na také schopnosti, ktoré prispievajú k neochote presnejšieho definovania osobnej identity a vlastných životných cieľov, a je k takýmto prejavom značne tolerantná.

Bauman hovorí o rozpade „životného projektu“ na kaleidoskop samostatných epizód, ktoré nie sú prepojené ani kauzálne, ani logicky; pritom vždy možno začať od začiatku alebo to skúsiť niekde inde či venovať sa niečomu úplne inému ([1], 36 –

37). Nevysvetľuje však bližšie, na čom zakladá svoje tvrdenie o „rozpade“ životného projektu, ani to, prečo by možnosť znova začínať mala byť práve prejavom tohto stavu. Nepritomnosť kauzálnej či logickej prepojenosti sa mu tak môže javiť len z vonkajšieho povrchného pohľadu. Nazdávame sa, že to, čo on považuje za všeobecný atribút, charakterizujúci postmodernú dobu, sa týka len istého druhu ľudí, ktorý sa hojne vyskytoval aj v každej inej dobe; hoci je pravda, že v súčasnosti k takémuto typu osobnosti je spoločnosť značne tolerantná. Spoločnosť však dnes vzhľadom na variabilitu životných štýlov a celkový trend oslobodzovania sa od ideových doktrín vnútených zvonka preukazuje takúto veľkú toleranciu aj k iným typom osobnosti. Napriek tomu však úsilie byť samým sebou, uvedomovať si svoju osobnú hodnotu, vytvárať si predstavu osobnej životnej perspektívy vrátane požiadaviek, ciest a možností jej dosiahnutia, zostáva aj podľa P. Maceka v našej kultúre na pomyselnom vrchole osobnej hierarchie záujmov a hodnôt. Svedčia o tom aj nasledujúce príklady z našej výskumnej sondy:

„Dobry život je najst' svoje poslanie na Zemi, najst' si svoju cestu, svoj cieľ, svoju činnosť, ktorá ma robí šťastnou a ktorou hlavne iným pomáham byť šťastným.“ Žena, 20 rokov.

„Dobry život je pre mňa hlavne spokojnosť so sebou samým. Žit' život tak, aby som si na konci života mohol povedať: Tak, toto stálo za to. Dosiahnuť akúsi vyrovnanosť so sebou samým, robiť veci, ktoré majú zmysel, mať nejaký cieľ v živote.“ Muž, 23 rokov.

„Každý si musí určiť svoje priority, ktoré považuje za dôležité vo svojom živote, a ísť za nimi.“ Žena, 21 rokov.

„Dobry život znamená prežiť každý deň naplno. Naplno – to znamená bez zábran ostychu, strachu, slobodne (ale nie neobmedzene), aby som vedela, že žijem. Dobry život znamená vedieť, čo chcem, a snažiť sa to aj dosiahnuť. Ak to nevyjde, nezrútiť sa, ale ísť ďalej... Vždy stojí za to žiť a skúšať naplniť svoje sny.“ Žena, 24 rokov.

„Začínať znova“ ešte nemusí byť prejavom „absencie identity“, ako o tom hovorí Bauman. Bolo to vždy údelom hľadáčícich a táto možnosť otvára perspektívu pre všetkých, čo by mohli svoj život považovať za definitívne zmarený, keby narazili na nepredvídané životné udalosti či keby nemohli realizovať svoj pôvodný projekt; od nepamäti je to spôsob, ktorým je žiaduce postupovať aj pri existencii pevného životného projektu. Zároveň človek nie je väčšinou disponovaný len na jedinú činnosť či jediný údel, preto je celkom prirodzené – a dnes aj možné viac ako kedykoľvek predtým – obrátiť sa na tú oblasť, ktorej potencie ešte nevyčerpal. V dnešnom svete už podľa Baumana nejestvuje cieľ životného putovania – „cieľ cieľov“, ktorý všetky ostatné ciele premieňa na prostriedky a zo všetkých životných prístavov robí len prestupné stanice; ide len o putovanie bez vopred daného smeru. Za najpodstatnejšiu zo zmien, ktoré postmodernita vniesla do životnej situácie človeka, považuje teda zánik „konečného cieľa“ životnej púte, osobnostného vzorca, ktorý by osvetľoval všetky činy v priebehu celej životnej cesty, o ktorom by sa dalo povedať, že bol vybratý „raz a navždy“ (tamže s. 39). Kým Bauman hovorí o absencii životného pro-

jektu, my sa nazdávame, že ani v predchádzajúcom modeli (ktorý on nazval „sartrovský“) sa život nechápal ako prísna realizácia jediného životného cieľa a nezakladal sa na jedinom, k nemu priradenom celoživotnom projekte. Rámcová a niekedy aj presná predstava o životnom ciele sa utvára a dotvára po celý život, pričom sa môže aj radikálne meniť vzhľadom na prežitú skúsenosť. V súvisi s tým sa mení a dotvára aj životný projekt. Skôr ide o „základný motív života“,⁶ ktorý predstavuje hlavný motivačný zdroj vzhľadom na dosahovanie životných cieľov. Ten sa viaže podľa nás na veci, ktoré pre človeka majú „zmysel“. Ciele – čiastkové alebo profilové – sú len možné konkretizácie zmyslu, ktoré sa človeku môže, ale nemusí podariť splniť, a hoci takýto „nezdar“ môže človeka aj natrvalo poznačiť, na „motív“ nemusí mať vždy rozhodujúci vplyv. Dochádza k tomu najmä vtedy, keď sa človek nechá cieľom plne pohltiť. Ako hovorí aj Lukasová, výskumy dokázali, že k naplneniu zmyslu neprispieva prísne lipnutie na životných cieľoch, o ktoré sa človek usiluje, ale schopnosť prispôsobovať sa novým situáciám ([10, 199]). Nazdávame sa, že to potvrdzuje náš názor, podľa ktorého životný cieľ a k nemu prislúchajúci životný projekt sú len prostriedkami na uskutočňovanie prioritného zmyslu motivujúceho naše konanie. Tento zmysel sa počas životnej cesty hľadá, nachádza a predstavuje jej bazový motív. Zároveň sila osobnej orientácie na zmysel závisí od veku (tamže) a normálna krivka tejto orientácie vykazuje zvlášť veľký pokles medzi 20. a 30. rokom života, čo podľa nás vysvetľuje vysokú hladinu flexibility v tomto období. Najvyššie hodnoty dosahuje práve uvedomovania si zmyslu medzi 50. a 60. rokom. Znamená to, že kult mladosti uprednostňuje práve tých, ktorých orientácia na zmysel je najnižšia, pričom vyžaduje od nich čo najdlhšie zotrvávanie v tomto stave, kým v predchádzajúcich obdobiach to bolo skôr naopak. Preto sa nazdávame, že skôr ako o „absenciu identity“ ide najmä o problémy s nachádzaním zmyslu, čo sa, samozrejme, premieta aj do úspešnosti uchopovania či nachádzania „základného motívu vlastného života“.

Záver. Flexibilita, ktorá sa stáva v súčasnosti základnou životnou výzvou, otvára v kontexte s ideálom mladosti problém, ktorý formuloval už E. H. Erikson: „Ak naša civilizácia postráda životaschopný ideál staroby, nedáva skutočný útluk konceptu celého života“ ([3], 109). Lekár D. Chopra hovorí o trojakom meraní veku človeka: chronologickom, biologickom a psychologickom. Psychologický vek človeka je najflexibilnejší a odvíja sa od súčinnosti osobných a sociálnych faktorov, pričom medzi faktory spomaľujúce starnutie patrí aj uspokojenie z práce a pravidelný pracovný režim, optimizmus vo vzťahu k budúcnosti a pocit dostatočného finančného zabezpečenia ([2], 76 – 80).⁷ Kult mladosti, v dôsledku ktorého sú starší vytesňovaní

⁶ J. Šulavík ho spomína vo svojej knihe *Metafilozofické implikácie psychoterapie* [22] v súvislosti s filozofovaním, ktoré ho podľa neho pomáha odhaliť. Hoci to nikdy nekonkretizoval, nazdávame sa, že s našou interpretáciou by mohol súhlasiť.

⁷ Jeho kompletný výpočet faktorov spomaľujúcich starnutie vyzerá nasledovne: uspokojivý dlhodobý vzťah, uspokojenie z práce, pocit osobného šťastia, schopnosť smiať sa, uspokojujúci sexuálny život, schopnosť vytvárania a udržania hlbokého priateľstva, pravidelný denný režim, pravidelný pracovný režim., každoročná aspoň týždenná dovolenka, pocit, že

z atraktívnych i neatraktívnych povolání a majú obavy o svoje existenčné zabezpečenie, pôsobi ako faktor urýchľujúci proces starnutia. Znamená to, že tendencia „pôsobiť ako mladý“, ktorá sa dnes prejavuje v kultúre, je v súlade s tým, ako si zabezpečiť pomalšie starnutie, a nemožno ju považovať len za úsmevný a čisto teatrálny vizuálny efekt. Táto tendencia vzniká z potreby zabezpečiť si aj vonkajším výzorom pozitívne faktory pôsobiace na spomaľovanie starnutia.⁸

U mladých vytvára kult mladosti, ktorý je výsledkom pôsobenia ideálu flexibility, špecifickú polarizáciu. Jedným jej pólom sú ctižiadostiví jedinci, ktorí sa v túžbe po úspechu za žiadnu cenu nenechávajú obmedzovať nijakými tradičnými hodnotami či etickými kánonmi, druhým je ich vykorenený protipól, ktorý sa usiluje o bojkot sveta peňazí a komerčných efektov a zahalený v oblaku nihilistickej hmly sa bezcieľne potuluje svetom, pričom často končí v osidlach nebezpečných závislostí (nevynímajúc ani možnosť závislosti od tých, čo im ponúknu nejaký „silný“ extrémistický projekt. Ako hovorí psychológ Maslow [15], tí, čo sa nachádzajú v stave bezhodnotovosti, sú pripravení prijať akúkoľvek nádej – dobrú či zlú). Kým tí prví „surfujú po vlnách dopytu“, tí druhí zasa „surfujú v povetří“. Obidve tieto „jazdy“ sú pre nich nebezpečné: prvých môže zmietať z hladiny, druhých zasa odviať tam, odkiaľ niet návratu. A čo je medzi tým? Treba dúfať, že tam zostane najpočetnejšia skupina tých, čo sa usilujú o autentický životný koncept a jeho zaplnenie vecami a vzťahmi, ktoré majú hlbší zmysel než virtuózne kreácie či balansovanie na trendovej „laminátovej doske“.

LITERATÚRA

- [1] BAUMAN, Z.: *Úvahy o postmoderní době*. Praha: Slon 1995.
- [2] CHOPRA, D.: *Nesmrtelné tělo, nekonečná duše*. Praha: Pragma 1994
- [3] ERIKSON, E., H.: *Životný cyklus rozšířený a dokončený*. Prel. Jíří Šimek. Praha: Lidové noviny 1999.
- [4] ERIKSON, E. H.: *Dětství a společnost*. Praha: Argo 2002.
- [5] ERIKSONOVÁ, J. M.: Deváté stadium. In: ([3], 101 – 22).
- [6] HNILICA, K.: Vlivy materialistické hodnotové orientace na spokojenost se životem. In: *Československá psychologie*, 2005, roč. XLIX, č. 5, s. 385 – 398.
- [7] FRANKL, V. E.: *Vůle ke smyslu*. Brno: Cesta 1994.
- [8] FRANKL, V. E.: *Člověk hledá smysl*. Praha: J. Kocourek 1994.
- [9] JUNG, C. G.: *Duše moderního člověka*. 1. české vyd. Brno: Atlantis 1994.

máme kontrolu nad svojím osobným životom, príjemný spôsob trávenia voľného času, optimizmus vo vzťahu k budúcnosti, pocit finančného zabezpečenia, pocit dostatočnosti prostriedkov, ale aj také nehmateľné, nekvantifikovateľné vlastnosti, ako sú schopnosť dávať sám seba a schopnosť brať ohľad na ostatných (tamže s. 80 – 81).

⁸ To sa deje zároveň v kontexte s predlžovaním života v západnej kultúre. Tu sa aj v súvisi s novými možnosťami technologických a biotechnologických zásahov objavujú ďalšie snahy o ovplyvnenie dĺžky života a jeho kvality (pozri [21], 676).

- [10] LUKASOVÁ, E. S.: K validizaci logoterapie. In: Frankl, V. E.: *Vůle ke smyslu*. Brno: Cesta 1994.
- [11] MACEK, P.: Identita jako proces. In: I. Čermák – M. Hřebíčková – P. Macek: *Agrese, Identita, Osobnost*. Tišnov: AV ČR Brno – SCAN 1999, s. 180 – 200.
- [12] MACEK, P.: *Adolescenc.e. Psychologické a sociální charakteristiky dospívajících*. Praha: Portál 1999.
- [13] MACEK, P. – Čermák, I. – Hřebíčková, M.: Identita a osobnostní charakteristiky adolescentů. In: M. Blatný – M. Svoboda (eds.): *Sociální procesy a osobnost*. Brno: PsU AV ČR a FF MU 1999, s. 77 – 84.
- [14] MACHALOVÁ, M.: *Psychológia vo vzdelávaní dospelých*. Bratislava: Rádioprint 2004.
- [15] MASLOW, A. H.: *Ku psychológii bytia*. Modra: Persona 2000.
- [16] PLATÓN.: Teaitetos. In: *Predsokratíci a Platón*. Bratislava: EPOCH 1970, s. 279 – 310.
- [17] RICŤEUR, P.: Já hodné uznání a úcty. In: *Filosofický časopis*, 1993, roč. XLI.
- [18] SCHLEGELOVÁ, J.: Osobnost výchovného poradce a výchova k hodnotám. In: *Filosofický časopis*, 2001, roč. 49, č. 4, s. 655 – 673.
- [19] SEJČOVÁ, L.: Atraktívne a neatraktívne vzorce správania a ich zastúpenie v procese príkladom navodeného správania. In: *Psychológia a patopsychológia dieťaťa*, 1995, roč. 30, č. 4, s. 366 – 379.
- [20] SEJČOVÁ, L.: K analýze zložiek osobného príkladu ako významnej metódy výchovného pôsobenia. In: *Psychológia a patopsychológia dieťaťa*, 1990, roč. 25, č. 4, s. 325 – 336.
- [21] SMOLKOVÁ, E.: K otázke vzniku a významu bioetiky. In: *Filozofia*, 2005, roč. 60, č. 4, s. 668 – 681.
- [22] ŠULAVÍK, J.: *Metafilozofické implikácie psychoterapie*. Bratislava: Album 2001.
- [23] ŠULAVÍKOVÁ, B.: „Etické“, „estetické“ a dobrý život. In: *Filozofia*, 2005, roč. 60, č. 4, s. 230 – 241.
- [24] ŠULAVÍKOVÁ, B.: Prírodnosť človeka a autenticita. In: *Filozofia*, 2005, roč. 60, č. 9, s. 682 – 697.
- [25] ŠULAVÍKOVÁ, B.: Ideál dobrého života z osobnej perspektívy In: *Filozofia*, 2005, roč. 60, č. 4.

Príspevok vznikol ako súčasť grantového projektu „Filozofická reflexia ideálu dobrého života“ VEGA č. 2/6043/26.

PhDr. Blanka Šulavíková, CSc.,
KVS BK SAV
Dúbravská cesta 9
813 64 Bratislava 1
SR
e-mail: ksbkblan@savba.sk